

det eneste, der for alvor opnåedes, bruddet på isolationen til det omgivende samfund, fulgtes af en stadig ringere kontakt med de menige medlemmer; den ændrede praksis blev ikke modsvaret af en revision af det marxistiske partiprogram. Socialistisk set må skrinlæggelsen af klassekampen naturligvis forekomme pinlig, men så meget skam i livet havde socialdemokraterne trods alt, at de ikke midt under krigen, som i deres egne øjne var en bekræftelse på de socialistiske teories rigtighed, begyndte officielt at udvande deres idégrundlag. – En ellers stærkt tiltrængt behandling af udviklingen i SPD's økonomiske og ideologiske holdninger er af mangel på forstudier bevidst undladt. Mindre undskyldelig er den meget beskedne inddragen af de samfundsmæssige sammenhænge, SPD virkede i.

Alt i alt må det fastslås, at Miller ikke er trængt så dybt til bunds i problemerne, som hun måske bedre end nogen anden har haft mulighed for. Den alle aspekter medtagende, virkelig grundige og helt nøgternt konkluderende monografi har vi stadigvæk til gode.

Helge Torm

Reinhard Kühnl: Borgerskab og fascisme. En undersøgelse af årsagerne til fascismens fremvækst. Fremads samfundsvidenskabelige serie, København, 1974. (Tysk original Reinbek, 1971).

Fascismens årsager har ifølge Kühnl deres rødder i kapitalismens »væsen«, som udgøres af, at mereproduktet fratages producenterne. Som midler for at kunne afstive dette system både udad- og indadtil beskrives den borgerlige stats liberalistiske og dens monopolistiske fremtoningsbillede såvel som dens ideologi (p. 11–70). Kapitalismens indre modsætninger såsom kriser og krig og den fremadstormende underklasse, bevirker en dybtgående krise, som truer systemets bestand (p. 71–74). Ifølge forfatteren kan denne krise løses på tre forskellige måder: Enten ved hjælp af socialstaten, som beskærer kapitalismens værste spirer og således endnu engang beroliger den oprørske underklasse og regulerer de økonomiske vanskeligheder med statsindgreb; eller idet der indføres socialismen, for således én gang for alle at udrydde kapitalismen; den tredje løsning er fascismen, som herved afsløres som værende den terroristiske vej til at overvinde kapitalismens økonomiske krise samt dennes politiske fremtoning (p. 68–70). Det er med andre ord fascismens »cui bono« der danner grundlaget for Kühnls analyse. At det netop var Tyskland og Italien, som valgte den »tredje vej« for at redde sig ud af kapitalismens krise i mellemkrigstiden skyldes ifølge forfatteren disse to landes gammelkendte særegne historiske udvikling (p. 67). Resten af bogen er en analyse af fascismens ideologi og de fascistiske systemers politiske struktur (p. 71–161).

Uanset, hvad læseren synes om Kühnls kritisk-marxistiske udgangspunkt tilbyder bogen et brugbart fascisme-begreb. Dette har forfatteren bevist i en ekspertudtalelse, han i 1971 blev betroet med at udfærdige til en vesttysk domstol (jvf.: Reinhard Kühnl: Die von F. J. Strauss repräsentierten Kräfte und ihr Verhältnis zum Faschismus. Ein Gutachten, Köln 1972).

Hans-Norbert Lahme

Gerhard Schulz: Faschismus – Nationalsozialismus. Versionen und theoretische Kontroversen 1922–1972. Propyläen Verlag, Berlin, 1974. 222 s. DM 20.

I mere end 50 år har fænomenet fascisme beskæftiget politiske modstandere og forskere fra forskellige fag. Og uenigheden om, hvad fascismen var for et fænomen, og hvordan

det skulle forklares, har været lige så udbredt blandt dens politiske modstandere som blandt forskerne: derfor kører der fortsat en debat om fascismen som fænomen, om dens væsen og konkrete fremtrædelsesformer – og det må siges at være en debat ikke kun om fascismen som et historisk fænomen, men osse som et mere alment fænomen, der ikke er begrænset til en bestemt historisk periode eller til historisk specifikke former.

Det er dog ikke det synspunkt på fascisme-problemet, der ligger bag *Schulz'* behandling af de sidste 50 års opfattelser af og debat om fascismen: forf. trækker en klar grænse til de nyere forsøg på at opstille teorier om fascismen som et mere alment fænomen. Han har i stedet villet give et overblik over de »geistigen Bewegung und Anstrengungen«, der er blevet udløst af fascismen som »Problem des zeitgeschichtlichen Erfahrungs-bereichs«, s. 7. Med bogen har Schulz forsøgt at lave en oversigt over de opfattelser af og den diskussion om fascismen, der er fremkommet i fascismens historiske periode 1922–1945 og i tiden derefter om fascismen som historisk forhold; og han har villet give et indblik i de forskellige fascismeversioners problematik. Bag oversigten kan derfor osse siges at ligge opfattelsen af fascismen som et historisk fænomen, som et fænomen begrænset til den historiske periode, der er blevet kaldt fascismens epoke, og som et fænomen, der skal forstås historisk. At denne opfattelse ikke diskuteres eller konfronteres med f. eks. opfattelsen af fascismen som et strukturelt fænomen, er i mine øjne en svaghed. Men ud fra denne holdning til fascisme-problemet gives der i bogen en grundig og – i forhold til f. eks. Wolfgang Schieder og Wolfgang Wippermann – mere differentieret gennemgang af de mange forsøg på at bestemme og forklare fascismen, der har været anstillet siden begyndelsen af 1920'erne. Hans redegørelse for de mange opfattelser (kommunistiske, socialistiske og borgerlige) er som oftest udmærket; derimod kan hans vurdering af de forskellige synspunkter på fascismen siges at være noget diskutabel, det gælder f. eks. mht. totalitarismeopfattelsen, som Schulz mener har medført det største fremskridt i retning af en videnskabelig-teoretisk fremstilling, det gælder mht. de nymarxistiske opfattelser, der betegnes som polemik.

Schulz har med denne bog ikke selv villet føje nogen ny teori om fascismen til de allerede eksisterende; han har villet vise fascismeversionernes problematik og dermed påpege, at det trods de 50 års beskæftigelse med fascismen endnu ikke er muligt at fremsætte nogen afsluttende og omfattende bedømmelse af fascismen. Schulz mener selv, at svaret på hvad fascismen er ligger i historien; dette får ham til at hævde, at der ved fascisme ikke skal forstås andet end »jene Zeiterscheinung, die hohlspiegelartig die verschiedenen, von Emotionen beherrschten, atavistischen politischen Tendenzen, die durch klärendes Denken und rationale Einsicht nicht mehr aufgefangen werden, unter wechselnden Bedingungen in wechselnden Formen zusammenfassen«. Og fortsættes der: »Die Beurteilung im einzelnen kann daher von vielen politischen Standorten aus gar nicht einheitlich ausfallen« (s. 171). I denne sætning rummes en del af kernen i fascisme-problematikken: uenigheden om opfattelsen og fortolkningen af fascismen er i lige så høj grad begrundet i de metoder og dermed videnskabsopfattelser, der har ligget til grund for beskæftigelsen med fascismen, som i fænomenet selv.

Bogen ville have vundet i overskuelighed, hvis forf. havde systematiseret og diskuteret det metodisk-principielle aspekt og dermed de deraf betingede kontroversielle spørgsmål noget mere: det gælder spørgsmålet om årsagerne til fascismen, om dens væsen, dens massegrundlag, det fascistiske systems karakter, forholdet mellem kapitalisme og fascisme etc. Ganske uforståeligt er det, at Schulz så godt som overhovedet ikke omtaler den væsentlige nyere debat om fascismen i Vesttyskland: det gælder ikke alene for den nymarxistiske beskæftigelse med fascismen (Reinhard Kühnl, Johannes Agnoli, Manfred Clemenz o. a.), men osse for Ernst Noltes historisk-fænomenologiske fascismeopfattelse

Og det endda til trods for, at Schulz' fremstilling og hans egen holdning til fascismen indirekte kan siges at være udtryk for en stillingtagen til denne debat om fascismen som et mere alment fænomen. Det er for let at afvise denne debat som polemik. Derved kommer forf. dog til at antyde noget centralt i fascisme-problematikken: fascismen er ikke udelukkende et historisk-videnskabeligt spørgsmål, den er osse stadig et politisk spørgsmål.

Karl Christian Lammers

Herbert S. Levine: Hitler's Free City. A History of the Nazi Party in Danzig, 1925-39. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1973. 223 s.

H. S. Levines bog er en velskrevet skildring af nazipartiets virke i et meget specielt område, nemlig i fristaden Danzig. Denne tilhørte ikke formelt Tyskland, men dens overvejende tyske befolkning bevarede en meget nøje forbindelse med Tyskland såvel politisk som økonomisk. Levines bog er således ikke en tiltrængt afløser for L. Dennes bog om Danzigproblemet i den tyske udenrigspolitik (Ludwig Denne: *Das Danzig-Problem in der deutschen Aussenpolitik 1934-39*. Bonn, 1959), men et led i den række af bøger, der i de senere år er kommet om nazipartiets udvikling i forskellige egne af Tyskland og om dets placering i forhold til de eksisterende statsorganer.

Hans opfattelse af, at Danzig indtog en speciel plads i nazipartiets historie dokumenteres dog ikke overbevisende, selv om forf. har inddraget et omfattende materiale til sin undersøgelse. Især tyske og engelske arkiver er udnyttet. Indberetninger fra de tyske generalkonsuler, de polske generalkommissærer og de engelske konsuler giver mulighed for at følge intrigerne i fristaden. Via de engelske arkiver kunne forf. komme uden om det problem, at højkommissærernes korrespondance er utilgængelige i Folkeforbundsarkivet i Genève eller ødelagt under krigen. Da den engelske regering var det ledende medlem i Folkeforbundets tremandskomité om Danzig, fik den materialet tilsendt – og det kan nu studeres i Foreign Office's arkiver! Forf. fik ikke adgang til Danzig-Senatets arkiv i Gdańsk, selv om en polsk historiker tidligere har brugt det i anden sammenhæng (se: St. Mikos: *Działalność Komisarjatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku, 1920-39*. Warszawa, 1971: Om det polske generalkommissariats virke i Danzig).

Levine har stort besvær med at rekonstruere nazipartiets tidlige historie i Danzig, fordi Gau Danzigs arkiv ikke mere findes. Den første periode udmærkede sig ved små mænds små kampe. Udviklingen i Danzig afspejlede ofte stridighederne i nazipartiet på landsplan, selv om denne opfattelse også kan være baseret på en ringslutning, idet kildematerialet for den første periode hovedsagelig er fra de centrale tyske nazimyndigheder. Levine kan kun berette om forholdene i Danzig, når konflikterne kom op på landsplan. Det ses f. eks., at striden mellem partiet og SA under ledelse af W. Stennes fik en udløber i Danzig. Der er også lighedspunkter mellem Danzig og Tyskland i personkonflikten mellem de to nazister A. Forster og A. Greiser, som allerede Denne behandlede udførligt. Hitlers del og hersk politik sås tydeligt i Danzig, idet gauleiteren Forster og senatspræsidenten fra 1934 A. Greiser førte en vidt forskellig politik, men Hitler lod alligevel begge beholde deres poster. På samme måde havde Danzig-nazisterne en Janus-agtig ledelse i 1933-34, hvor H. Rauschning som Senatspræsident på lignende måde som Neurath i Auswärtiges Amt var den konservative facade for gauleiteren Forsters forskellige nazistiske udskjelser. Et andet træk i Hitlers styreform ses også i tilfældet Danzig, nemlig at han nødigt traf afgørelser i de mange interne partikriser og personkonflikter. Enten over-